

22ste jaargang

nummer 9

september 1986

DAAD
EN
GEDACHTE

**orgaan gewijd aan de problemen
van de zelfstandige arbeidersstrijd**

++++
+ Bij elke bijzondere handeling +
+ gaat het denken aan het doen +
+ vooraf. Bij het handelen van +
+ klassen of massa's blijkt de +
+ betekenis van het handelen +
+ pas achteraf. Hier gaat de +
+ daad vooraf aan het begrip. +
++++

Theo Maassen

DAAD EN GEDACHTE

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDAGEN

Redactie en administratie:
Schouw 48-11, 8232 BD Lelystad
Postgiro 307695

WAT VOOR EEN ROL SPEELT HET BEWUSTZIJN BIJ HET IN AKTIE KOMEN VAN DE MASSA'S?

Herhaaldelijk hebben wij er de aandacht op gevestigd, dat omwentelingen of opstanden van betekenis niet het werk plegen te zijn van zogenaamde 'revolutionaire voorhoeden', die de massa bewust zouden hebben gemaakt van haar zogenaamde 'historische taak'. Revoluties of opstanden, zo betoogden wij meer dan eens, zijn het werk van de massa zelf en doorgaans vormt haar optreden een volledige verrassing voor al degenen die in de waan verkeren dat zij voor de massa uit marcheren. Steeds weer hebben wij erop gewezen, dat niets minder juist is dan dat het een of andere 'revolutionaire bewustzijn' de voorwaarde zou wezen voor een omwenteling of een opstand. Zij die een omwenteling tot stand brengen of aan een opstand deelnemen worden niet door het een of andere ideaal gedreven. Het enige doel dat ze nastreven is de behartiging van hun direkte belangen, de leniging van hun dagelijkse nood, de opheffing van een als ondragelijk ervaren sociale achterstand. Deelnemers aan een opstand zijn zich vrijwel nooit bewust van het feit, dat ze bezig zijn een opstand te ontketenen; zij die een omwenteling bewerkstelligen hebben doorgaans allerm minst de bedoeling om dat te doen.

Zij die op de 14e juli 1789 in Parijs de Bastille bestormden hebben er geen flauw vermoeden van gehad, dat zij het sein gaven tot de grote revolutie die een einde maakte aan de heerschappij van de adel en de geestelijkheid en die de bourgeoisie in het zadel bracht. De bouwvakarbeiders die in de morgenuren van de 17e juni 1953 in Oost-Berlijn de steigers verlieten, hadden alleen maar de bedoeling om te demonstreren tegen een verhoging van de normen. Doch wat als een dergelijke demonstratie was bedoeld, ontwikkelde zich binnen enkele uren tot een opstand in geheel Oost-Duitsland, die de klik der bolsjewistische machthebbers zou hebben weggevaagd als hun kollega's in het Kremlin niet hadden ingegrepen.

Het lijkt wel of deze voorbeelden - en de vele, vele andere die voor het grijpen liggen - de diverse voorhoedegroepen in het geheel niets hebben geleerd. Zij kunnen en willen maar niet beseffen, dat de massa's nu eenmaal niet in aktie komen op de wijze zoals zij zich dat voorstellen ondanks het feit, dat ook de omwentelingen en opstanden uit het verleden wel

iets heel anders laten zien dan wat deze groepen verkondigen.

Bijzonder leerzaam in dit opzicht is de *Jacquerie*, de opstand van de Franse boeren uit het midden van de 14e eeuw. Over die opstand heeft de Franse schrijver Maurice Dommanget een voortreffelijk boekje geschreven, dat al diegenen tot nadenken zou moeten stemmen die de betekenis van het spontane en zelfstandige optreden van arbeiders pogen te bagatelliseren en die aan 't bewustzijn een rol toeschrijven, die het bewustzijn nimmer spelen kan.

"De Jacquerie", zegt Dommanget, "is de grootste boerenopstand uit de Franse geschiedenis. Het was een spontane revolte van een dusdanige kracht, van een dusdanige omvang en van een dusdanige betekenis, dat niettegenstaande de kortstondige duur ervan, het woord Jacquerie een soortnaam is geworden waarmee alle boerenopstanden van enige draagwijdte plegen te worden aangeduid.

Plotseling en op schokkende wijze en zonder dat haar leiders zich daarvan ook maar enigermate bewust waren zette zij het bestaan van de feodale adel op losse schroeven..... Voor de eerste keer werd het feodale systeem, waarvan zij de uiteindelijke ondergang verkondigde, in feite bedreigd, ofschoon de strijd niet gevoerd werd tegen het systeem als zodanig, doch slechts tegen de vertegenwoordigers ervan....."

De naam *Jacquerie* is afgeleid van de (voor)naam *Jacques*, de naam waarmee door adel en burgerij op enigszins minachtende of laatdunkende wijze de boer placht te worden aangeduid, een boer die allerminst kan worden vergeleken met de boeren van later en zelfs niet met de latere klasse van de landarbeiders. Verplicht tot voortdurende korveediensten voor de adel, het voorwerp van feodale willekeur, uitgeplunderd door het feodale belastingstelsel, verschilde zijn situatie nauwelijks van die van een horige. En die situatie werd nog verergerd door de honderdjarige oorlog, die 't platteland verwoestte. Honger en epidemieën teisterden het landvolk, dat ten prooi was aan een onvoorstelbare misère, waarbij de rijkdom en het behaaglijke leven van de adel, ten koste van de boer en zijn gezin verkregen, op uiterst schrille wijze afstaken. Het is die tegenstelling, 't is de jarenlang opgekropte woede over de knechting en de vernedering van de boer en zijn gezin, die - Dommanget wijst daar nadrukkelijk op - de oorzaak vormt van de opstand, die men de *Jacquerie* heeft genoemd, maar die door de opstandelingen zelf natuurlijk niet als zodanig werd aangeduid en door hun tijdgenoten al evenmin.

Twee dingen komen uit de beschrijving van Dommanget naar voren. Ten eerste, dat de boerenopstand die hij behandelt gespeend was van ook maar enige vorm van ideologie. Ten tweede, dat het inderdaad ging om een volkomen spontane uitbarsting van woede, waarbij het ene kasteel van de adel na het andere in vlammen opging.

Het is waar, dat Dommanget in de door ons hierboven geciteerde passage uit het voorwoord, over 'de leiders' van de *Jacquerie* spreekt. Maar men moet zich bij dat woord 'leiders' - zo blijkt uit zijn verdere uiteenzettingen - wel iets geheel anders voorstellen dan theoretici of politici die zich, nadat de beweging hen volkomen verrast heeft, als 'leiders' daarvan proberen op te werpen. De Russische revolutie van 1917 heeft iets dergelijks te zien gegeven, de *Jacquerie* niet. Dommanget laat zien, dat de eerste groepen boeren die met primitieve landbouwwerktuigen tegen de kastelen

oprukten, géén leiders hadden. Toen de opstand zich als een stovuur over een groot deel van Frankrijk uitbreidde, k o z e n de boeren zich 'leiders' of liever gezegd: d w o n g e n zij bepaalde figuren, die zichzelf daartegen verzetten, als 'leider' op te treden. Dat is wel heel iets anders dan een opstand zoals de voorhoedegroepen zich die denken.

De schrijver van 't hier besproken boekje wijst er ook op, dat de datum waarop de *Jacquerie* is uitgebroken niet nauwkeurig vaststaat. De bronnen noemen verschillende data. Dommanget zet uiteen waarom hij het voor het meest aannemelijk houdt, dat deze boerenopstand begon op 28 mei 1358. Maar hij voegt er in één adem aan toe, dat het vaststellen van een begin-datum van een opstand of een revolutie altijd iets willekeurig heeft. Spontadisch, zegt hij, waren al voor de 28ste mei, hier en daar boeren in verzet gekomen. Zo gaat het altijd, constateert hij. Pas op een gegeven moment, wanneer de kwantiteit van de verzetsdaden hun kwaliteit verandert is van een opstand sprake en pas dan rekent men dat die begonnen is.

De duur van de *Jacquerie* becijfert Dommanget op veertien dagen, een uiterst korte tijd. Maar tot degenen, die om die reden haar betekenis zouden willen onderschatten, zegt hij, dat de betekenis en de kracht van een volksbeweging niet uit haar duur kunnen worden afgeleid. Hoe juist een dergelijke opmerking is, weten zij die getuige zijn geweest van de opstand van de Oost-Duitse arbeiders in 1953, die slechts enkele dagen heeft geduurd.

Wat de *Jacquerie* betreft: in sommige streken werd zij pas in 1368 onderdrukt. Het einde ervan is derhalve al evenmin nauwkeurig te bepalen als het begin. Een 'gekomplieerde zaak', noemt Dommanget het, die vergeet op te merken, dat een dergelijke 'gekomplieerdheid', wat het einde van een revolutionaire beweging betreft, al evenmin op zichzelf staat. In 1956 kan men de Hongaarse revolutie als geëindigd beschouwen kort na de Russische interventie, maar men kan haar op goede gronden evengoed pas als geëindigd beschouwen op het moment dat de arbeidersraad van Boedapest ophoudt te bestaan in februari 1957.

Om bij het boekje van Dommanget te blijven: de schrijver ervan ontwikkelt aan de hand van de feitelijke gebeurtenissen uit 1358 algemene wezenstrekken, die men bij iedere opstand of omwenteling terugvindt en die men derhalve hun bewegingswetten kan noemen. Hij doet dat zonder enige nadruk, min of meer tussen de regels door. Wie, zoals wij, die wezenstrekken uit de revolutionaire gebeurtenissen van de eigen tijd heeft proberen te verstaan, stuit bij Dommangets beschrijving van de grote Franse boerenopstand telkens en telkens weer op dingen die hij herkent. Het versterkt hem in de overtuiging, dat het hierbij werkelijk om het algemene en dus wezenlijke gaat. En wezenlijk is dan, dat het bewustzijn niet de rol vervult die het zo vaak wordt toegeschreven en dat de opstandelingen, of het nu de Franse boeren uit de 14e, de Duitse boeren uit de 16e eeuw, of arbeiders uit de 20ste eeuw zijn, doorgaans een héél andere voorstelling omtrent de betekenis van hun eigen optreden hebben, dan die welke achteraf objektief daaraan moet worden gehecht.

Tenslotte, wie werkelijk meent, dat spontane bewegingen onvoldoende kracht kunnen ontwikkelen om een werkelijke bedreiging te vormen voor de bestaande orde, die verdiepe zich in de geschiedenis van de *Jacquerie* 1). Het tegendeel zal hem blijken. Het zal hem ook blijken, dat deze opstand de feodale orde bedreigde zonder dat de opstandelingen zich daar rekenschap van gaven, maar dat de adel zelf dat terdege beseftte en om die reden

op gruwelijke wijze wraak nam voor de angst die ze had uitgestaan. Ook dat is iets wat zich in de geschiedenis heeft herhaald. Dommanget vertelt waarlijk niets nieuws als hij uitrekent, dat de *Contra-Jacquerie* veel meer bloed heeft doen vloeien dan de *Jacquerie*. De kontra-revolutie is bijna altijd bloediger geweest dan de revolutie. En 't zijn dit soort konstateringen van de auteur, die het boekje over de *Jacquerie* herhaaldelijk een zeer aktueel karakter geven. Dat is een van de dingen die het geschrift in onze ogen zo bijzonder knap maakt.

-
- 1) Voor zover wij weten is het boekje van Dommanget tot dusver helaas niet in het Nederlands vertaald. In het Frans is het in 1971 bij uitgeverij Maspero verschenen en vermoedelijk alleen nog maar antiquarisch te verkrijgen.

=====

D i s k u s s i e

WAARUIT BESTOND DAN WEL HET VECHTEN VAN DE ARBEIDERS?

Men zegt wel eens, dat de kunst van de statistiek bestaat uit het zó rangschikken van de cijfers, dat men de uitkomst krijgt die men graag wil hebben. Bij 't lezen van het discussieartikel van C. in het vorige nummer van *Daad en Gedachte* over de hervormingen in het kapitalisme en de strijd van de arbeiders, krijg ik de indruk, dat men een willekeurige stelling bewijzen kan, wanneer men maar de juiste interpretatie toepast. Door C. wordt immers beweerd, dat de vraag of de hervormingen van kapitalistische aard door de arbeiders werden en moesten worden bevochten, met zowel *ja* als met *nee* kan worden beantwoord. Dat zowel het *ja* als het *nee* afhankelijk is van de wijze waarop men de uitdrukking 'bevechten' interpreteert.

Zolang C. in zijn opstel het 'nee' verklaart ben ik het volkomen met hem eens en vind ik dat hij op zeer duidelijke wijze het hoe en waarom van het tot stand komen van de hervormingen in het kapitalisme uiteenzet. Wanneer hij echter het 'ja' gaat verklaren krijg ik de indruk, dat hij bezig is om duidelijk te maken, dat wat in het julinummer van ons blad is geschreven, n.l. dat ook hervormingen van kapitalistische aard door de arbeiders werden en moesten worden bevochten, toch eigenlijk wel juist was. En daar ben ik het volledig mee oneens. Ik vind de uitlating in het julinummer onjuist en ook de uiteenzetting in het discussieartikel van C.

Inderdaad, het bewoonbaar maken van 't kapitalisme voor de arbeiders, dus het doorvoeren van sociale hervormingen, was een levensnoodzaak voor het kapitalisme. Robert Owen, Van Marken en zeer veel andere vooruitstrevende ondernemers begrepen dat zeer goed. En natuurlijk hadden de vooruitstrevende ondernemers de tegenstand van hun tegenstrevende konservatieve kollega's te overwinnen. Maar, zo vraag ik me af, was dat vooruitstrevende

deel van de bourgeoisie werkelijk zo afhankelijk van de 'de arbeidersmassa's mobiliserende' arbeidersbeweging dat zonder haar de hervormingen niet konden worden doorgevoerd? Dat lijkt me nogal sterk. Terecht wordt door C. de wet tot afschaffing van de kinderarbeid van Sam van Houten aangehaald. Maar die wet werd aangenomen in 1874. In 1886 werd op voorstel van Goeman-Borgesius door de Tweede Kamer besloten dit verbod te handhaven en tevens beperkte men toen de arbeidsmogelijkheid voor kinderen beneden 16 jaar en voor vrouwen. Voorts bracht het ministerie Roëll-Van Houten, dat in 1897 aftrad, een veiligheidswet tot stand. Van een 'arbeidersbeweging' van enige betekenis was in die jaren nog geen sprake, dus ook niet van een arbeidersbeweging met "gemobiliseerde massa's, die dienst deed als stok achter de deur waarmee het vooruitstrevende deel van de heersende klasse z'n konservatieve tegenstrevers kon slaan". En tóch kwam de overheid met hervormingswetten. De verklaring daarvoor moet men volgens mij zeker niet zoeken in de kracht van een arbeidersbeweging die er nog niet was, maar eerder in het feit, dat een regering, om met Marx te spreken, niets anders is dan 'een komitee ter behartiging van de belangen der bourgeoisie'. En de belangen van de bourgeoisie *in zijn geheel* vereisten sociale hervormingen. Niet alleen hier werden konservatieve delen der bourgeoisie door middel van wetten gedwongen zich bij het vooruitstrevende deel aan te passen. Ook in andere landen was dat het geval en wel heel sterk in Engeland. Zo schreef de *Times* op 5 november 1861:

"Ofschoon de gezondheid een zo belangrijk bestanddeel is van het nationale kapitaal, vrezten wij te moeten erkennen dat de kapitalisten zich volstrekt niet toeleggen op het bewaren en beschermen van die rijkdom..... De inachtneming van de belangen der gezondheid van de arbeiders werd de fabrikanten opgedwongen" 1).

En door wie werd de fabrikanten dat opgedwongen? Door een staat "waarin kapitalist en landheer regeren" (alweer Marx). En de staat stelde haar eigen inspekteurs aan die moesten toezien op het naleven der fabriekswetten. Van één der inspekteurs, Leonard Horner, zegt Marx dat hij "onsterflijke verdiensten heeft voor de arbeidersklasse".

Natuurlijk steunde de sociaaldemokratie onvoorwaardelijk het meest vooruitstrevende deel der bourgeoisie toen zij eenmaal haar vertegenwoordigers in 't parlement had. In wezen deel uitmakend van de kapitalistische maatschappij en behorend tot de meest vooruitstrevende vleugel, moest ook zij streven naar een vervolmaking van het kapitalisme, een vervolmaking, die alleen tot stand kon komen door beëindiging van de roofbouw op de arbeidskracht. Daarvoor mobiliseerde zij inderdaad de arbeiders. Ze gebruikte de arbeiders om enige zachte dwang uit te oefenen op de achterlijke delen van de bourgeoisie door te wijzen op het gevaar dat school in een arbeidersklasse, die ze niet meer in de hand zou kunnen houden. Maar om dan te zeggen, dat de arbeiders dus hervormingen op het kapitalisme hebben bevochten gaat me veel en veel te ver. Het is zelfs niet zo, dat de 'arbeidersbeweging' (de 'stok achter de deur') ooit de arbeiders tot de strijd voor hervormingen heeft opgeroepen. Ze mochten hun stem uitbrengen op het meest vooruitstrevende deel der industriële bourgeoisie, de sociaaldemokra-

1) Zie noot 113 van deel I van *Het Kapitaal* van Marx, 3e druk, vertaling van F. van der Goes.

tie; ze mochten deelnemen aan kiesrecht- en andere demonstraties. Maar mogen we dāt strijd noemen? Daarbij komt nog, dat die demonstraties vaak als uitlaatklep dienden om de arbeiders stoom te laten afblazen of om, zoals Troelstra het uitdrukte, "uitingen van wanhoop en razernij te voorkomen". In dat alles zie ik echter geen vechten (van de arbeiders) voor hervormingen binnen het kapitalisme.

Natuurlijk is het waar, dat de arbeidersmassa's invloed hebben uitgeoefend op het handelen der bourgeoisie. Hoe zou het anders kunnen. Het kapitalisme en de arbeidersklasse zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Alleen al door haar blote bestaan heeft de arbeidersklasse het handelen van de heersende klasse, dus ook het tot stand komen der hervormingen, beïnvloed. Ik vermag echter niet in te zien wat dit met *strijden* of met *bevechten* te maken heeft.

Het beëindigen van de roofofbouw op de arbeidskracht, het doorvoeren van sociale hervormingen, was een levensbelang voor het kapitalisme en het was dus noodzakelijk dat die hervormingen werden bevochten op het meest konservatieve deel der bourgeoisie. Dat ook de arbeidersklasse gebaat was bij 't tot stand komen van die hervormingen was slechts een bijkomstigheid, die verder geen gewicht in de schaal legde. Winst, winst en nog eens winst, dat was de drijfveer tot het doorvoeren van sociale hervormingen. En het is een mythe (door vakbeweging en sociaaldemokratie steeds maar weer verkondigd), dat de 'arbeidersbeweging' die hervormingen door 'harde strijd' op het kapitalisme heeft veroverd. En evengoed is 't een mythe, dat de arbeidersklasse in die 'strijd' een aktieve rol zou hebben gespeeld. Opmerkelijk is nu, dat ook C. in zijn stuk tot de konklusie komt, dat de arbeiders bij het tot stand komen van de hervormingen binnen het kapitalisme, "een uiterst passieve rol hebben gespeeld". Welnu, 'passiviteit' staat in tegenstelling tot 'aktiviteit', tot strijd. Er is, wat de sociale hervormingen binnen het kapitalisme betreft, dan ook niets door de arbeiders *bevochten*, welke interpretatie men ook hanteert.

J.

I N D E R D A A D : P A S S I V I T E I T I S H E E L W A T

A N D E R S D A N S O C I A L E S T R I J D

In zijn reaktie op mijn diskussie-artikel, op de voorafgaande bladzijden afgedrukt, schrijft J.: "Alleen al door haar blote bestaan heeft de arbeidersklasse het handelen van de heersende klasse, dus ook het tot stand komen der hervormingen, beïnvloed". Aan deze zin laat hij de opmerking voorafgaan, dat "het kapitalisme en de arbeidersklasse onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn". Dat is precies wat mij voor ogen stond toen ik in het augustusnummer betoogde, dat de vraag of hervormingen van kapitalistische aard door de arbeiders werden en moesten worden bevochten, niet uitsluitend met 'nee', maar ook met 'ja' moest worden beantwoord. Na lezing en zorgvuldige herlezing van zijn reaktie laat ik het voortaan wel uit mijn hoofd een dergelijk betoog te houden.

J. heeft volkomen gelijk, waar hij konstateert, dat de invloed die de

arbeidersklasse op het handelen van de heersende klasse heeft uitgeoefend niets met 'strijden' of 'vechten' te maken heeft. Voor de beïnvloeding waarop hij wijst, zijn dat volstrekt verkeerd gekozen termen.

In zijn kritisch stuk vraagt J. zich af of het "vooruitstrevende deel van de bourgeoisie werkelijk zo afhankelijk was van de 'arbeidersbeweging' die de massa's mobiliseerde, dat zonder die 'arbeidersbeweging' de hervormingen niet konden worden doorgevoerd". "Dat lijkt me nogal sterk", voegt hij hieraan toe. En vervolgens komt hij op de proppen met een aantal, naar mijn oordeel sterke en overtuigende voorbeelden, waaruit onomstotelijk blijkt, dat niet slechts het wetje op de kinderarbeid van Sam van Houten, maar ook diverse andere - en bepaald niet onbelangrijke - sociale wetten tot stand kwamen op een tijdstip, dat er van een 'arbeidersbeweging' van enige betekenis nog geen sprake was. Even overtuigend is die passage in de reactie van J., die handelt over de Engelse fabriekswetgeving en 't optreden van Leonard Horner.

J. heeft al evenzeer gelijk, waar hij aan 't slot van zijn stuk met zoveel woorden konstateert, dat iemand die, zoals ik gedaan heb, schrijft dat de arbeiders, toen de hervormingen van het kapitalisme aan de orde waren, een uiterst passieve rol speelden, moeilijk vol kan houden, dat diezelfde arbeiders deze hervormingen ' b e v o c h t e n '. Welnu, ik kan dat moeilijk volhouden en ik wil het ook niet volhouden. "Passiviteit", schrijft J., "staat in tegenstelling tot activiteit, tot strijd". Zo is het inderdaad.

C.

VERANTWOORDING VAN DE VOOR "DAAD EN GEDACHTE"

BINNENGEKOMEN GELDELIJKE BIJDAGEN

(van januari t/m juli '86)

C.IJ. te IJ. f 25,-; H.D. te B. f 25,-; J.K. te Z. f 25,-; E.T. te N. f 40,-; J.D. te A. f 25,-; C.B. te A. f 130,-; G.A. te A. f 24,45; A.v.d.M. te U. f 50,-; d.G. te O. f 10,-; R.K. te B. f 25,-; A.v.d.H. te d.H. f 75,-; W.V. te D. f 20,-; W.M. te D. f 25,-; B.v.B. te M. f 40,-; A.B. te H. f 100,-; A.v.d.H. te W. f 60,-; J.v.B. te A. f 35,-; S.Z. te R. f 50,-; P.R. te H. f 35,-; S.v.d.V. te L. f 50,-; J.v.M. te H. f 25,-; K.N. te A. f 50,-; J.v.d.V. te L. f 50,-; C.B. te A. f 50,-; P.K. te B.e.D. f 25,-; A.Z. te H. f 200,-; G.d.P. te B. f 200,-; C.L. te N. f 40,-; W.v.D. te St. A. f 36,-; J.M. te L. f 50,-. Totaal f 1595,45.

Mogen wij degenen die hun vakantiegeld nog niet helemaal opgemaakt hebben en bovendien nog niets betaald hebben dit jaar er op wijzen dat het 10 cent meer kost om dit bericht in de brievenbus te doen belanden?

=====

DE BRITSE MIJNWERKERSSTAKING VAN 1984/1985

Een terugblik op enkele gebeurtenissen bij de mijn St. John's in Maesteg, Zuid-Wales.

Opgedragen aan CHARLEY WHITE (1952-1985), de laatste voorzitter van de plaatselijke vakbondsafdeling.

In 't septembernummer van 1984 heb ik een artikel geschreven over de Britse mijnwerkersstaking aan de hand van een aantal gebeurtenissen in Zuid-Wales. Deze zomer heb ik enkele mijnwerkers weer opgezocht, omdat ik benieuwd was naar hoe het hun vergaan was sinds die tijd en daarvan wil ik hieronder verslag doen. Ik zak kort ingaan op het verloop van de staking tot het einde ervan in maart 1985, waarbij ik aan één bepaalde actie uitgebreider aandacht zal besteden. Daarna zal ik de verhoudingen in de mijn na de staking proberen te schetsen en tot slot de strijd tegen sluiting van de mijn weergeven. Dit verhaal heb ik opgedragen aan Charley White die op 1 december 1985 is overleden. Charley is vanaf het begin van de staking een drijvende en stimulerende kracht geweest die doorlopend actief was bij het posten en bij alle andere zaken die van belang waren voor de staking. Het feit dat hij een kleurling was heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen dat hij zeer vaak gearresteerd is, meestal om zeer onbenullige redenen. Ook bij de strijd om St. John's open te houden legde Charley een niet aflatende energie aan de dag. Misschien is hem dat te veel geworden: door een hersenbloeding kwam voor hem het einde 27 dagen voor de mijn definitief gesloten werd. Sommige mijnwerkers waren door zijn dood zo aangeslagen dat ze zijn begrafenis niet konden bijwonen. Hoewel hij niet in Maesteg woonde, is hij er wel begraven, temidden van zijn vrienden en kollega's die noch hem noch de staking ooit zullen vergeten. Als eerbewijs aan hem hebben zij een steen op zijn graf laten zetten.

Het verdere verloop van de strijd.

De staking kenmerkte zich het hele jaar door het sekundaire posten (dat overigens niet bij wet verboden is, zoals ik in september '84 abusievelijk schreef) 1) en door 't inzamelen van geld en voedsel. Aangezien ik het belangrijkste daarover al verteld heb, beperk ik me hier tot enkele voorbeelden. In een solidariteitskrant van vakbondsafdelingen in Birmingham van juni '84 worden enkele verslagen gegeven van bijeenkomsten waar mijnwerkers uit Zuid-Wales het woord voeren. Het blad meldt verder hoe in een afdelingsvergadering van leden van de Labour Party £ 75,- werd opgehaald. Het noemt voedselinzamelingen in Birmingham bij supermarkten op elke donderdag- en vrijdagavond en op zaterdagmiddag en kondigt een openbare vergadering aan met als onderwerp: "vrouwen tijdens de mijnstaking". De 50 pennies, die betaald moeten worden voor rondleidingen in Sikh-tempels (een religie in India, waarvandaan veel mensen naar Groot-Brittannië zijn emigreerd) gingen voortaan naar de stakers 1). Een arbeider van St. John's schreef in dit blad; "..... Wanneer we een vergadering toespreken krijgen de aanwezigen onze kijk op de staking die volkomen verschilt van die van de media. Zij vertrekken met een nieuwe visie op het geschil en zijn ons

dankbaar dat wij hun verteld hebben over de akties die aan de gang zijn. Wij praten vanuit ons hart en krijgen een betere reactie, ook van mensen die toch al sympathiek tegenover ons staan, dan wanneer over de staking zou worden gepraat zonder de aanwezigheid van direkt betrokkenen."

Overigens is mij gevraagd de lezers van *Daad en Gedachte* die ofwel rechtstreeks ofwel via de redaktie geld hebben overgemaakt, heel hartelijk te bedanken. In totaal was 't f 63,13 (+ f 250,-). Het artikel uit september '84 is vertaald en naar Maesteg gestuurd, zodat de stakers konden lezen wat er over hen geschreven werd; hetzelfde zal met dit artikel gebeuren. De solidariteit van zeer vele Britse arbeiders en ook van arbeiders uit andere landen is gigantisch geweest, maar de mijnwerkers zelf hebben heel hard gewerkt om dit voor elkaar te krijgen.

Het sekundaire posten was een ander vast gegeven in deze staking. Zoals gezegd was posten bij de mijnen zelf in Zuid-Wales niet nodig, pas tegen het einde waren er daar op een totaal van ongeveer 19.500 stakers circa 300 onderkruipers. Door de waanzinnige hoeveelheid politie en het zeer brute optreden ervan was deze aktievorm eigenlijk niet echt effectief. De konvoien vrachtwagens met steenkool en ijzererts die verscheidene keren per dag vanaf het terrein van de vestiging van het Britse staalbedrijf BSC (British Steel Corporation) in Port Talbot naar de hoogovens in Llanwern denderden, konden niet werkelijk tegengehouden worden. Onder invloed van deze ervaringen ontstond het volgende plan: als we de vrachtauto's niet kunnen tegenhouden, dan zorgen we ervoor dat de vrachtwagens niet geladen kunnen worden. Met andere woorden: enkele mijnwerkers bedachten 'n plan om de kranen waarmee kolenschepen gelost worden, te bezetten. Omdat ik door direkt betrokkenen zeer gedetailleerd over deze ingrijpende aktie ben ingelicht kan ik hiervan een tamelijk volledig beeld geven.

Van ongeveer 15 mijnen in de buurt van Port Talbot werden enkele vertrouwenspersonen aangezocht met wie het plan grondig werd doorgesproken. Zij zochten vrijwilligers voor "een harde aktie die een paar dagen zal duren". Van St. John's gaven ongeveer 15 mijnwerkers zich op. In 2 bestelwagens reden ze op donderdag 29 augustus '84 om 22,30 u. naar Port Talbot, een afstand van ongeveer 25 km. Bij 't oude politiebureau van Port Talbot, op dat moment in gebruik als slaapgelegenheid voor politiemensen die tegen de posters bij BSC werden ingezet, ontmoetten zij de bestelwagens met arbeiders van de andere mijnen. Om 3 minuten voor elf reden de in totaal 8 bestelwagens naar een poort van BSC. Eén bewaker kwam uit z'n hok en riep: "Wat gebeurt er jongens? Is dit een invasie?" Op 't moment dat hij dit zei realiseerde hij zich wat er gaande was en rende terug naar zijn hok om alarm te slaan. Eén van de mijnwerkers sprintte hem achterna, greep hem in zijn kraag en slingerde hem over zijn bureau. Alle snoeren, van telefoon tot elektrische waterketel, trok hij uit de muur en stampte een walkietalkie kapot. Binnen 30 sekonden reed het konvooi verder. Een andere bewaker die iets had opgemerkt, ging op de weg staan en sprong nog net op tijd aan de kant, hoewel hij iets geraakt werd (voor de rechtbank zou hij later verklaren dat een bestelwagen over zijn been was heengereden. Maar zelfs de rechter weigerde dat te geloven: een bestelwagen met 12 man erin over je heen zonder dat het breekt, vond hij een te sterk verhaal). In een razende vaart passeerden zij de kantoren waar ook een grote politiemacht met honden was samengebald. Doordat de bewaker aan de poort was uitgeschakeld, was die nog niet gealarmeerd. Nu evenwel werd groot alarm geslagen. Bij de pier aangekomen, parkeerden de mijnwerkers de laatste bestelwagens

dwars op de weg na de banden leeg te hebben laten lopen. De rest jakkerde door naar de kranen. Door een gelukkige omstandigheid stonden de drie kranen bij elkaar, klaar om een schip te lossen. De daar aanwezige kraandrijvers gingen er ogenblikkelijk vandoor. De stakers brachten in ijltempo de meegebrachte voorraden (blikken voedsel, water, walkie-talkies, een radio) naar boven en barrikadeerden alle mogelijke toegangen met meegebracht prikkeldraad.

Na deze zorgvuldig voorbereide en met grote precisie uitgevoerde actie, zaten 109 mijnwerkers om 23.05u. 60 meter bóven de grond en konden zij de situatie in ogenschouw nemen. De reden dat de kranen bij elkaar waren gereden, was snel duidelijk. Er precies onder lag de Argos, een Spaans schip dat op zijn eerste reis 90.000 ton kolen naar Port Talbot had gebracht. Voorwaar een mooie vangst.

De inmiddels in actie gekomen politie sloot direkt de elektriciteit af en richtte twee grote zoeklichten op de kranen. De mijnwerkers hadden hierdoor gemakkelijk verblind kunnen worden met alle gevaren van dien. Pogingen om hen tot overgave te overreden beantwoordden de arbeiders met het naar beneden donderen van stalen steigerplanken die in grote getale op de kranen aanwezig waren. De Britse Hermandad liet zich uiteraard niet afschrikken en bereidde een stormaanval voor, hetgeen de stakers met veel gejoel en gelach gadesloegen. Eenmaal binnen 'vuurafstand' bekogelden de arbeiders de oprukkende politie met grote lampen, ongeveer het formaat van een rugbybal. In de paniek die de hierdoor veroorzaakte explosies teweegbrachten was niet precies duidelijk te onderscheiden of de politie de honden terugtrok of andersom. Hierna bleef de politie op veilige afstand.

's Nachts glipten twee arbeiders weg, nadat eerder al een andere arbeiders zich had teruggetrokken. Hij had dusdanige hoogtevrees dat 't niet verantwoord was om boven te blijven. De twee stakers evenwel die in het holst van de nacht er vandoor gingen, hadden een speciale opdracht. Zij zouden extra voedsel halen indien de actie maandag nog zou voortduren. Deze twee arbeiders waren sportduikers die het water in de omgeving goed kenden en hun uitrusting hadden meegenomen. Zij wisten onopgemerkt weg te komen.

De volgende ochtend om half acht begon de routine die enige dagen zou voortduren. Op een van de kranen die was ingericht als 'kantine' nuttigde een ploeg zijn ontbijt. Per twee man was er een blikje bonen in tomatensaus en uiteraard thee, waarbij het lege blikje als kopje dienst deed. Om acht uur ontbeet de tweede ploeg en om half negen de derde. De rest van de tijd besteedde men aan wachtlopen, de politie in de gaten houden en vechten tegen regen, kou, storm en verveling. Onder normale omstandigheden worden de kranen niet meer gebruikt bij windsnelheden boven de 60 km. per uur, maar de mijnwerkers hebben windsnelheden van meer dan 100 km. per uur moeten doorstaan (zware storm).

De bemanning van de Argos had het Spaans benauwd en waagde zich niet aan dek. Het schip lag vast aan de kade en kon niet weg. Het liep evenwel groot gevaar, omdat er bij eb nauwelijks voldoende water onder de kiel stond. Er lagen nog zeven andere schepen buitengaats te wachten. 't Is dan ook geen wonder dat er na enige tijd een gerechtelijk bevel kwam aan de arbeiders om zich te verwijderen. De normale procedure kon hierbij echter niet gevolgd worden, want toen de ambtenaar het bevel wilde overhandigen, werd hij bestookt met diverse voorwerpen. De gerechtsdienaar maakte zich zeer snel uit de voeten en daarop werd de mededeling per megafoon voorge-

lezen. De voorzitter van het distrikt Zuid-Wales van de mijnwerkersvakbond (NUM) vroeg daarop de mannen om de aktie te staken, omdat het doel bereikt was en hij niet wilde dat ze de bak in zouden draaien. Na heftige discussies en met grote tegenzin besloten de bezetters na enige tijd de aktie te beëindigen. Zondagavond om half zes verlieten zij de kranen, doodop maar vol trots dat zij een werkelijk effectieve aktie hadden weten uit te voeren. Alvorens echter hun aktie te beëindigen hadden ze wel een aantal eisen gesteld, te weten: a. een luxe maaltijd uit een eersteklas restaurant, b. een fatsoenlijke behandeling en geen geweld, c. inspektie van de kranen door de politie en BSC alleen in aanwezigheid van vertegenwoordigers van de NUM.

De Spaanse bemanning van de Argos liet een luid applaus horen toen de mijnwerkers in groepen, opgedeeld naar de deelnemende mijnen, de trappen afdaalden. Ook de politie toonde respect voor hun aktie, niet in het minst doordat zij haar ogen niet kon geloven toen ze zag hoeveel arbeiders erbij betrokken waren. Op 106 man had zij niet gerekend, zodat er veel te weinig arrestantenwagens waren. Aangezien het plaatselijke politiebureau niet op een dergelijke groep berekend was, werden de arbeiders verspreid over een aantal omliggende plaatsen, alwaar direkt hun eerste voorwaarde tot overgave, een goede maaltijd, werd ingelost. Na 24 uur vastgezeten te hebben, konden de mijnwerkers naar huis terug, waar ze geweldig op hun donder kregen van hun vrouwen. Die waren weliswaar direkt door de vakbond op de hoogte gebracht, maar hadden 2 dagen en nachten in angst gezeten.

Tijdens de rechtszitting, waarbij grote aantallen mijnwerkers vanaf de straat luidruchtig hun solidariteit betuigden, liet de openbare aanklager enkele punten uit de aanklacht vallen op voorwaarde dat de arbeiders zich schuldig zouden verklaren aan "onwettige vergadering". Volgens de oorspronkelijke aanklacht zouden ze voor £ 10.000 schade aan de kranen hebben aangericht; de rederij van de Argos claimde een schade van £ 30.000 en zij werden van geweldpleging beschuldigd. Het laat zich gemakkelijk raden wat de reden van deze gematigde opstelling van 't openbaar ministerie was. Men wilde zo weinig mogelijk ruchtbaarheid aan de aktie geven, omdat zij andere mijnwerkers wel eens zou kunnen inspireren tot iets dergelijks. Ook wilde men waarschijnlijk voorkomen dat zo'n grote groep arbeiders tot martelaar werd. Hoe 't ook zij: de mijnwerkers werden veroordeeld tot een boete (die door de NUM werd betaald) en kregen twee jaar voorwaardelijk. Toch lag er een grote schaduw over deze kwestie. Eén van de aktievoerders, een 19-jarige mijnwerker, was zo bang dat hij voor langere tijd de gevangenis in zou moeten, dat hij zelfmoord pleegde voor de rechtszitting plaatsvond.

Na de staking

Zo triest als de kraanbezettingsaktie eindigde, was ook de afloop van de staking zelf. Op dinsdag 7 maart 1985 gingen alle mijnwerkers in Zuid-Wales weer aan het werk; op 2 dagen na had de staking precies een jaar geduurd. Omdat het aantal onderkruipers in de verschillende stakingsgebieden steeds meer toenam, was besloten tot een gezamenlijke terugkeer naar de mijnen. Op maandag 6 maart gingen 100 arbeiders, aangelokt door extra premies van de NCB, al aan het werk. De meerderheid evenwel weigerde om op het laatste moment nog stakingsbreker te worden. Om half zeven 's ochtends liepen de circa 700 resterende stakers onder het vakbondsvaandel terug naar de mijn.

De werkomstandigheden waren nu drastisch verslechterd en al gauw, midden april '85, werd duidelijk dat de NCB St. John's wilde sluiten, terwijl deze mijn voordien altijd was beschouwd als een mijn die voor langere tijd zou blijven draaien. Om sluiting te bespoedigen probeerde de direktie een staking uit te lokken door het de arbeiders zo moeilijk mogelijk te maken om kolen te delven. Door een staking zouden de produktiecijfers over de rest van het jaar zeer laag zijn en omdat de reden daarvan niet in de boeken wordt opgenomen, zou het lijken dat St. John's heel weinig opbracht. Mijnwerkers die kolen delven terwijl ze in het water staan, kregen normaal een hoger loon en mochten eerder ophouden om droge kleren aan te trekken. Dit werd afgeschaft. Het onderhoudswerk werd voordien meestal 's nachts uitgevoerd, maar de direktie liet die ploeg vervallen. Hierdoor bleven er voor de twee resterende ploegen maar ongeveer 2 uur over waarin daadwerkelijk kolen konden worden gedolven. Een ploeg duurde zeven uur en een kwartier; ruim 2 uur daarvan waren nodig om van en naar het kolenfront te lopen en van de resterende 5 uur ging nu steeds een aanzienlijk deel verloren door de noodzakelijke onderhoudsbeurten. Toch slaagden de mijnwerkers er in om 400 à 500 ton per ploeg te produceren tegenover gemiddeld 300 à 400 ton voordien. De arbeiders werkten zo enorm hard omdat ze wilden aantonen dat de mijn levensvatbaar was, terwijl ze de extra inkomsten na een jaar bittere armoede ook goed konden gebruiken.

Een geheel andere manier waarop de mijnwerkers van St. John's probeerden te bereiken dat hun mijn open bleef was het organiseren van een openbare hoorzitting waar de voors en tegens van sluiting uitgebreid aan de orde kwamen. Deze hoorzitting is hier voor de eerste maal gebruikt als strijdmiddel, althans in de genationaliseerde kolenindustrie. Het aktiekomitee benaderde vier deskundigen, onder wie Alan Fisher, een voormalig voorzitter van de TUC. Dit viertal heeft de hoorzitting grondig voorbereid en een groot aantal deskundigen gehoord. De NCB weigerde deel te nemen. Uit het rapport dat uit deze hoorzitting is voortgekomen wil ik kort enkele konklusies noemen. Volgens voorzichtige schattingen zit er in St John's meer dan 4 miljoen ton kolen van een zeer goede kwaliteit die elders in Groot-Brittannië nauwelijks voorkomt. Dit betekent voor ongeveer 450 mijnwerkers ruim 20 jaar werk. Openhouden van de mijn zou de overheid aanzienlijke besparingen opleveren aan werkloosheidsuitkeringen e.d. Verder zou de kennis en ervaring van de mijnwerkers behouden blijven. Tot slot vermeldt het rapport: "... Er bestaan zeer sterke argumenten om St. John's open te houden.... De kolen zijn aanwezig evenals de arbeiders die hem willen delven. Strikt economische overwegingen geven aan dat de mijn verre van verloren is; en het snijdt geen hout om een belangrijke bron van werk te doen verdwijnen in een gebied dat te lijden heeft van de negatieve gevolgen van de economische veranderingen terwijl er weinig andere kansen op werk aanwezig zijn."

Het mocht echter niet baten. Op 28 december '85 ging St. John's dicht, de 13e mijn in Zuid-Wales na de staking. De heersende klasse heeft weer eens haar ware gezicht laten zien: arbeiders zijn alleen nodig als er geld aan hen verdiend kan worden en als zij de 'brutaliteit' hebben om haar uit te dagen, gebruikt zij alle middelen om hen onder de duim te houden, zonedig 't grofste geweld. De sluiting van St. John's betekende een vrijwel volledig uiteen vallen van de groep mijnwerkers, die zo dicht bij elkaar hadden gestaan, gedurende meer dan een jaar een werkelijke eenheid hadden gevormd. Een deel ging met vervroegd pensioen, een aantal werkt in één van

de weinige mijnen die in Zuid-Wales zijn overgebleven (zij moeten voortaan een heel eind reizen van en naar hun werk), sommigen werken bij BSC, het bedrijf waar ze een jaar lang met de politie hebben gevochten, een deel is werkloos. De onderkruipers zijn ook uit de mijnindustrie verdwenen: zij zouden geen leven hebben tussen andere mijnwerkers. Het judasloon dat ze tijdens de staking van BSC ontvingen, blijkt nu een zeepbel. Ook hierdoor is de gemeenschap Maesteg nog verder uiteengevallen. Je kunt zien hoe het stadje steeds verder achteruit gaat: veel huizen staan te koop, winkels zijn gesloten, de cafés zijn leeg. Dit zijn traditioneel sociaal zeer belangrijke plaatsen. De ochtendploeg bijvoorbeeld ging hier 's middags een pintje pakken, maar er is geen ochtendploeg meer. Twee jaar geleden, tijdens de staking, waren de cafés iedere avond vol, nu alleen nog in het weekend. "Je komt elkaar niet meer tegen", zei een van de mijnwerkers. Toen ik in Maesteg was en een aantal arbeiders die ik had leren kennen, hoorde dat ik er was, kwamen ze weer bij elkaar. Dit was een van de weinige momenten dat ze elkaar troffen. Aan de ene kant is het jammer dat *Daad en Gedachte* geen foto's kan afdrukken zodat de lezers de troosteloze aanblik niet kunnen zien die St. John's nu biedt, aan de andere kant zijn er ook in Nederland voorbeelden te over van gesloten en afgebroken fabrieksgebouwen.

N.V.

-
- 1) 't Sekondaire posten is inderdaad f o r m e e l niet verboden, maar 't is wel door middel van een ingewikkeld stel wetten en bepalingen p r a k t i s c h o n m o g e l i j k gemaakt. Allereerst rust er wél een wettelijk verbod op wat omschreven wordt als ' g e w e l d d a d i g ' posten. In de tweede plaats bepaalt één van de drie 'vakbewegingswetten' die onder de regering-Thatcher tot stand zijn gekomen, dat sekondair posten niet mag leiden tot 'verstoring van de openbare orde' en dat de politie de bevoegdheid heeft om vast te stellen in hoeverre in konkrete gevallen die orde wordt verstoord. Acht de politie op grond van haar taakuitoefening dat sekondair posten met de openbare orde in strijd is, dan is om die reden dat posten 'illegaal'. In de derde plaats kan een bedrijf dat zich door sekondair posten benadeeld voelt een klacht indienen bij een industrieel hof, dat dan eveneens een verbod tot posten zal uitvaardigen. Om puur taktische redenen, dat wil zeggen om het konflikt niet verder op de spits te drijven, heeft de NCB dat tijdens de mijnwerkersstaking niet gedaan. Aan de situatie met betrekking tot 't sekondaire posten verandert dat natuurlijk niets.
 - 2) Niet alleen van de Sikhs, maar ook van andere Aziaten ontvingen de stakers niet alleen veel sympathiebetuigingen, maar ook daadwerkelijke steun. Hoewel noch de Sikhs, noch de andere Aziaten tot de mijnwerkers behoorden, werd er door sommigen van hen geld en voedsel ingezameld bij winkeliers in Birmingham. Uit deze bevolkingsgroepen kwamen verder individuele bijdragen van jong en oud.

=====

DE GRABBELTON VAN LUBBERS EN CO

Dat het fraudeurs- en sjoemelaarskabinet van minister-president Lubbers in vier jaar tijds op alle mogelijke manieren de zwaksten in de samenleving heeft gepakt, mag als bekend worden verondersteld. Ambtenaren en trendvolgers, bijstandsmoeders en alle andere uitkeringstrekkers waren de dupe van de bezuinigingswoede van Lubbers en z'n bende. Niet verwonderlijk, want er moest zoveel mogelijk aan geld naar het bedrijfsleven worden gesluisd.

Waar al het geld gebleven is, dat van juist de armsten is geplukt? Je hoeft er niet naar te raden. Miljarden werden gestort in de bodemloze put van het RSV-bedrijf. Met vele honderden miljoenen werden de bouwkosten van een paar onderzeeërs overschreden, enz., enz.

Ook een plunderaar van gemeenschapsgelden schijnt 't Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) te zijn. Door staatssekretaris Henk Koning werd daar een vriendje van hem aangesteld als directeur. Nu is die man (Koning) toch erg trouw aan z'n vrienden. Geertsema schonk hij f 100.000 en Wibo v. d. Linde f 25.000 aan belastinggeld en zo werden er nog wat vrienden bedacht. Koning was ook de man, die de Cyprus-belastingtruc, waarmee vooral OGEM-direkteuren zoveel geld aan de Nederlandse staat wisten te onttrekken, later legaal verklaarde, want vooral zij die reeds veel hebben moeten nog meer kunnen krijgen en zij die maar weinig bezitten moet ook dat weinige nog worden ontnomen. Want dat is gewoon christelijk en liberaal beleid.

Maar goed, Koning maakte dus een vriendje van hem (Van der Dussen) tot directeur van het ABP. Of het grote graaien reeds vóór de aanstelling van V.d.Dussen is begonnen of daarna is ons onbekend. Wel is gebleken, dat de man onbekwaam was om leiding te geven aan zo'n bedrijf. Hij is dan ook ontslagen als directeur van 't ABP, maar gelijk werd voor hem een voorheen nog niet bestaande functie gecreëerd, zodat hij toch verzekerd was van een inkomen een vriend van staatssekretaris Koning waardig.

Men weet het, nog dagelijks haalt het ABP de krantekolommen. Niet alleen beleggingsdirecteur Masson van het ABP, maar vele andere ambtenaren van dat bedrijf staan op de verdachtenlijst en zullen ter zijner tijd wel in de verdachtenbank moeten verschijnen.

Het nieuwste van het ABP-front is het bekend worden van het feit, dat het ABP jarenlang de bouwkosten van woningprojekten dusdanig heeft opgeschroefd, dat er voor miljoenen te veel aan subsidie van het rijk kon worden geïnd en... dat vele huurders van die woningen soms wel honderd gulden per maand teveel aan huur moeten betalen. En men mag aannemen, dat niet alleen het ABP, maar ook andere projektontwikkelaars van de afwezigheid van enige controle ge- of liever misbruik hebben gemaakt.

Opmerkelijk (of juist niet?) is, dat de hoofdinspekteur directeur voor Volkshuisvesting in Zuid-Holland, drs J. Post, hierop reeds in 1982 de aandacht heeft gevestigd. Zijn rapport daarover is bij het ministerie van Volkshuisvesting in een la gestopt en er nooit meer uitgekomen. En het uitgeven van een teveel aan subsidies ging maar door.

Ja, zo gaat dat bij christelijk-liberaal regeren. Bij een bijstandsmoeder op de loer liggen of er geen vriend overnacht, zodat men de uitkering kan stoppen. Ondernemers, direktoren, politici en alles wat er maar bij hoort daarentegen de gelegenheid geven om uit de grabbelton van Lubbers en Co te graaien. Wat een mooie christelijke moraal.